

УДК 340.12:316.614-053.6(477)J(09)"1920/1929"
DOI 10.32755/sjeducation.2024.02.272

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ У ПРОЦЕСАХ ЇХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ У 1920-ті рр.

Яворський Андрій Романович,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

(61000, Україна, м. Харків, вул. Алчевських, 29,

e-mail: andriyavor@ukr.net)

ORCID: 0009-0002-5014-6828

У статті розкрито проблеми правового нігілізму та соціалізації підлітків в Україні 1920-х років. Охарактеризовано причини формування правового нігілізму підлітків у досліджуваній період (політичні зміни у країні, зміна традиційної системи соціального устрою, впровадження антирелігійної політики, економічна криза, що була спричинена війною, революцією і голодом, безробіття, низькі заробітки населення та порушення умов охорони праці, в тому числі підлітків, класовий підхід до отримання освіти, зростання злочинності, безпритульність та інші соціально-економічні негаразди). Визначено основні рушіїні механізми формування правових цінностей молодого покоління в розрізі ролі більшовицької влади та неконформістських організацій в Україні протягом 1920-х років. Висвітлено основні фундаментальні нігілістичні конфлікти та суперечності серед підлітків. Розглянуто типи дитячих закладів, які вели боротьбу з дитячою безпритульністю та нігілізмом (дитячі будинки, школи-комуні, установи для дефективних дітей, будинки дитини, дитячі розподільники, установи примусового виховання, дитячі юридичні консультації, комісії у справах неповнолітніх, дитячі інспекції тощо). Схарактеризовано особливості профілактики правового нігілізму на шляху до соціалізації підлітків у досліджуваній період, а саме: становлення шкільної освіти; формування мережі дитячих установ; створення молодіжної та підліткової культури в асоціальному (у групах девіантних підлітків) та просоціальному (у вигляді шкільної, піонерської та комсомольської організації) вигляді. Розкрито значення ідей А. С. Макаренка в боротьбі з дитячою безпритульністю і правопорушеннями (навчання підлітків на робітничих факультетах, трудове виховання, естетичне виховання, формування стосунків взаємовідповідальності і довіри між колоністами, повернення особистості до якісного життя тощо).

Ключові слова: *підлітки, правовий нігілізм, профілактика, соціалізація, дитячі установи.*

LEGAL NIHILISM AMONG TEENAGERS IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION IN UKRAINE IN THE 1920s

Yavorskyi Andrii, PhD student,

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
(29 Alchevsky Street, Kharkiv, 61000, Ukraine,
e-mail: andriyavor@ukr.net)
ORCID: 0009-0002-5014-6828*

The article reveals the issues of adolescents' legal nihilism and socialization in Ukraine during the 1920s. The reasons for the formation of adolescents' legal nihilism during the period under study are described. They are political changes in the country, changes in the traditional system of social organization, introduction of anti-religious policy, economic crisis caused by war, revolution and famine, unemployment, low earnings of the population and violations of labour protection conditions, including among teenagers, a class approach to education, increasing crime, homelessness and other socio-economic problems. The main driving mechanisms of the formation of the younger generation's legal values are determined in terms of the role of the Bolshevik government and non-conformist organizations in Ukraine during the 1920s. The main fundamental nihilistic conflicts and contradictions among adolescents are determined. The types of children's institutions that fought against child homelessness and nihilism are revealed. They are orphanages, schools-communes, institutions for defective children, shelters, children's distribution centres, institutions of forced education, children's legal consultations, commissions for juvenile affairs, children's inspections, etc. The specific features of the prevention of legal nihilism on the way to adolescents' socialization during the studied period are characterized. They are: the development of school education; establishment of a network of children's institutions; creation of youth and adolescent culture in antisocial groups (groups of deviant teenagers) and prosocial groups (school, pioneer and Komsomol organizations). The significance of A. S. Makarenko's ideas regarding the fight against child homelessness and delinquency is revealed. These ideas include adolescents' education at labour faculties, labour education, aesthetic education, the formation of mutual responsibility and trust between adolescents, their return to a quality life, etc.).

Key words: *adolescents, legal nihilism, prevention, socialization, children's institutions.*

Постановка проблеми. У 1920-х рр. в українському суспільстві великого поширення набув такий феномен, як правовий нігілізм, що зумовлювався значними політичними, соціальними й економічними змінами і проблемами в суспільстві. У процесі боротьби з правовим нігілізмом використовувалися різноманітні методи та засоби, що спричиняли як позитивні,

так і негативні результати. З огляду на це важливо враховувати позитивний досвід попередніх поколінь у розв'язанні проблеми правового нігілізму серед підлітків та досліджувати причини невдач і труднощів, аби запобігти їх появі на сучасному етапі розвитку системи освіти й суспільства у цілому. Нині перед українським народом і педагогічною наукою постала дуже складна проблема – виховання підлітків як майбутніх гідних громадян у демократичному соціумі, недопущення та викорінення ознак правового нігілізму. Назріла необхідність розв'язання багатьох нагальних питань, як-от: підтримка морально-правових показників в умовах катастрофічного падіння авторитету батьків, зневажливе ставлення молоді до моральних цінностей, набутих поколіннями.

Проте питання посилення правового нігілізму підлітків як однієї з особливостей їх соціалізації впродовж 1920-х рр. не стали предметом окремого дослідження, що і зумовило цей науковий пошук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені досліджують певні аспекти проблеми правового нігілізму та соціалізації підлітків, у тому числі в історичному аспекті. Так, Л. Бабенко [1], О. Бойко [2], А. Киридон [3] розкривають політичні процеси, що зумовлювали появу соціальних проблем у суспільстві, зокрема правовий нігілізм. Своєю чергою, О. Анатольєва [4], В. Виноградова-Бондаренко [5], А. Зінченко [6], О. Парашевіна [7] вивчають виховну роботу з безпритульними дітьми в Україні протягом 1920-х рр. Окрім того, О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко [8] розкривають досвід видатного педагога А. Макаренка в роботі з малолітніми злочинцями. Л. Олянич [9] вивчає діяльність всеукраїнського товариства «Друзі дітей», яке долучалося до розв'язання соціальних та освітніх проблем дітей і підлітків. Л. Штефан [10] досліджує питання підготовки соціальних працівників в Україні впродовж визначеного етапу. І. Голосніченко [11] вивчає сучасні проблеми формування правосвідомості молодого покоління.

Метою статті є характеристика процесу соціалізації підлітків та формування їх правового нігілізму в Україні протягом 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Нігілізм (від лат. *nihil* – «ніщо», «відсутність») – життєва позиція, що виражається в перехідному ставленні волі до абстрактної «формалізації» духу, у запереченні існування об’єктивної основи для визнання суспільних норм моралі. Нігілізм дуже часто використовується полемічно щодо критиків релігії або політичного ладу. Уперше термін «нігілізм» запровадив Фрідріх Генріх Якобі. Вольфган Краус вважав, що нігілізм починається не сам від себе, не з власних надр живиться, а є реакцією на збанкрутування певних великих ідей та певний час виступає у їхньому вигляді [12, с. 48].

Рушійною силою будь-яких нігілістичних поглядів, змін, революції чи громадянської війни є молоде покоління.

Німецький соціальний психолог Еріх Фромм пропонував досліджувати нігілізм як внутрішній психологічний захист людини від навколишнього середовища. Він переконував, що великою проблемою кожної людини є внутрішня суперечність між буттям «кинутої у світ незалежно від своєї волі» і тим, що вона бачить недоліки суспільства, виходячи за межі природи, завдяки здатності усвідомлювати себе, інших як у минулому, так і в майбутньому щодо законодавства [13, с. 271].

Сучасна інтерпретація правового нігілізму визначається як деформований стан правосвідомості особистості, суспільства, групи осіб, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій [11, с. 25].

Реформування та стрімкий розвиток української школи і педагогіки внаслідок соціально-історичних умов зумовили актуалізацію питання соціалізації підлітків та профілактики правового нігілізму серед підлітків.

Перед науковцями, які вивчають проблематику соціалізації підлітків в історико-педагогічному розумінні, постає завдання вивчення функцій механізмів соціалізації: стилізованого, інституційного, традиційного, а відтак – міжособистісного [14].

У 1920-х рр. услід за корінними політичними змінами у країні почала змінюватися традиційна система соціального устрою. Влада поставила завдання формування нових базових

цінностей відповідно до вимог комуністичної ідеології. За допомогою агітації і пропаганди проводилося навчання основ комуністичної моралі, політичної дисципліни, формувався новий етикет і загальні правила особистої і колективної поведінки. З метою побудувати нове соціалістичне та комуністичне суспільство влада спрямовувала зусилля на знищення капіталістичної системи, старих законів, релігійних основ соціуму, зміну системи освіти, сімейного устрою, і таким чином – зміну свідомості людей. За задумом нової влади кожен підліток зобов'язувався втілювати образ нової молоді людини, а система освіти мала привчати молоде покоління до нових комуністичних форм повсякденності і дозвілля. Проте практика виховання юнацтва, відданого соціалістичним ідеалам, зіткнулася з великими труднощами. У підлітковому середовищі розвивалися такі негативні явища, як пасивність до моральних засад суспільства, зростання злочинності, поширення правового нігілізму, пиятики, стагнації розвитку молодіжних організацій тощо.

Протягом 1920-х рр. суспільство переживало складний період порушення соціальних зв'язків, антирелігійну політику, економічну кризу, що була спричинена війною і революцією (1914–1921 рр.), а відтак – голодом (1921–1923 рр.). Зазначені чинники призвели до значного збільшення кількості безпритульних дітей в Україні, яке сягало 2 млн осіб [15].

Надскладні процеси розвитку тогочасної ідеології виявилися в підлітковому середовищі, змусивши молодь шукати можливість соціальної адаптації до наростаючих змін у суспільстві. Почали зростати вияви правового нігілізму, що виразилося в неусвідомленому запереченні майже всіх цінностей колишньої дореволюційної історії: патріархальної сім'ї, повсякденного побуту, традицій і релігії, вірувань та дозвілля молоді. Радянська ідеологія змушувала молоде покоління особисто відповідати радянським принципам, пропагувати ідеологію серед однолітків. Однак формування комуністичних цінностей так часто вступали в серйозні суперечності з панівною культурою, що нерідко призводили до зневіри, розчарувань у комуністичній ідеології, силових соціальних конфліктів цілих поколінь. Особливо болісно молодь переживала соціальну

антирелігійну політику радянської влади, оскільки тим самим вона почала винищувати закладені поколіннями релігійні вчення, традиції та прищеплені батьками вірування народу [15].

Процес побудови комуністичного майбутнього і світової революції своєю метою мав повністю змінити погляди, ідеали, уявлення людини. За мету бралися завдання зробити індивіда послухним знаряддям у руках більшовиків. Такі насильницькі дії влади ще більше викликали суперечності у процесі соціалізації молоді. Уряд ставив завдання не стільки побороти церкву, скільки знищити релігійність молодого покоління. Дослідник А. Киридон визначає, що така політика держави привела до своєрідного «зіткнення ідентичності, тому спостерігалася руйнація старих її форм і виникнення та розвиток нових, що мали відповідати умовам існування нового соціального суспільства [3].

Викоринення релігійних переконань у підлітків шляхом ідеологічного насадження «боротьби проти Бога», закриття церков і перетворення їх на склади, червоні куточки та клуби, відверте знущання з почуттів віруючих, яке супроводжувалося хуліганськими вчинками молодих комуністів, було поширеним явищем. Пропаганда пронизувалася адміністративним беззаконням, всездозволеністю щодо релігійних громад [16].

Часто повідомляли органам влади з місцевостей, де, наприклад, з риз, вилучених з ліквідованого монастиря, підлітків змушували шити штани; у костьолі для підлітків відкрили білярдну, під час богослужінь або вінчань комсомольці влаштували під вікнами храму галас і «кошачі концерти», публічно спалювали ікони; нетверезі молоді люди посеред вулиці чіплялися до віруючих, вимагаючи «сповіді», заходили до церкви під час богослужіння і виштовхували священника з церкви, відрізали бороду тощо. Такі приклади нігілізму залишалися довгий час без покарання, заохочувалися владою та були типовими для всіх губерній України. Тільки у 1924 р. Центральний комітет комуністичної партії більшовиків визнав, що така діяльність є виявом «хуліганства і головоत्याпства». Відтепер не на довгий час молодим комсомольцям навіть заборонялося без відповідного дозволу проводити антирелігійні заходи [1].

У зв'язку з економічним тиском на церкву все частіше поширювалися «випадки привласнення церковних грошей, крадіжки церковного майна» самими церковниками. Окрім того, нова «обновленчеська церква» складалася з «кегебешників у рясі», кар'єристів і пристосуванців [2]. Такі факти широко тиражувала атеїстична періодика, що спричинило зростання атеїстичних настроїв та підбурювання до протиправних дій серед молоді. Серед підлітків велася пропаганда критики духовенства, аморальних вчинків священників у побуті (пияцтво, перелюб тощо). Отже, деморалізований стан прошарку духовенства надавав привід молодим комуністам зневажати закон. І саме деморалізоване духовенство дійсно надавало привід до назрівання релігійного та правового нігілізму, антирелігійних настроїв та підбурювання молоді до хуліганських дій щодо церкви [1].

Незважаючи на зазначені форми боротьби з релігійними віросповіданнями, в підлітків під впливом хаотичних та непослідовних комсомольських рухів у процесі соціалізації накопичувалася не тільки ненависть до попів і святинь, але зароджувався підлітковий правовий нігілізм, який часто переростав у релігійний екстремізм, покликаний до вбивства священнослужителів. Така тенденція віднайшла своє відображення в молодіжній творчості [17].

Загалом характерними особливостями досліджуваного періоду стали безробіття, низькі заробітки та порушення охорони праці, у тому числі підлітків, класовий підхід до отримання освіти, зростання злочинності, безпритульність та інші соціально-економічні негаразди. Схильність юнаків до вияву гніву, протестів проти рішень старших, роздратування та інші негативні явища вплинули на створення підлітками різноманітних банд, маргінальних угруповань.

Розходження між повсякденністю і побутовою культурою молодого покоління та радянською ідеологією було разючим. У побуті панували важка матеріальна обстановка, бідність, безробіття і розруха, відчувалися проблеми в культурній сфері. Найявніші такі суперечності між запитами підлітків та існуючими побутовими умовами їхнього життя, недолугі

методи і зміст роботи комсомолу підтвердив VII Всесоюзний з'їзд ВЛКСМ у 1926 р. [18].

Отже, соціально-економічна ситуація в 1920-х рр. сприяла конфлікту поколінь, оскільки підросла молодь, яка виросла на антирелігійному підґрунті, не знала ціннісних ідеалів віросповідання, а нові цінності ще не були сформовані. Усі ці обставини дуже перешкоджали соціалізації та демаргіналізації вчорашніх безпритульних правопорушників.

У цих аморальних умовах зростав цілий пласт суспільства – конформістів. Величезна маса підлітків співчували радянській модернізації та були переконаними у процвітанні радянської влади та комунізму, але істотним також залишався індіферентний прошарок молоді. Тому радянська влада використовувала настрої молоді, намагалася оволодіти увагою та інтересами підлітків для досягнення своєї мети, а саме – будь-яким шляхом побороти царські та релігійні пережитки суспільства. Проводилася величезна пропаганда щодо заперечення та засудження колишніх форм суспільного життя і дозвілля.

Невпинно зростала кількість кинутих напризволяще безпритульних підлітків, які, щоб вижити, об'єднувалися у злочинні угруповання, банди, створюючи специфічну субкультуру зі своїми асоціальними нормами, правилами поведінки та аморальними цінностями [7, с. 10].

Треба також урахувати той факт, що через вікові особливості для підлітків важливе значення має прагнення переступити дозволені рамки, подолати окреслені межі та обмеження, реалізувати заборонені бажання. На початку досліджуваного періоду до підлітків поблажливо ставилися за трощення церкви, спалювання ікон, бешкетування біля храмів під час богослужінь, лякаючи віруючих, глумлячись над священством та інші хуліганські дії. Оскільки в 1920-х рр. неймовірного поширення набув правовий нігілізм, то такі заборони стали реалізовуватися підлітками з неймовірною швидкістю. Соціальна радянська культура все частіше наштовхувалася на вияви асоціальної культури. Серед підлітків розповсюджувався культ військової сили, організовувалися маргінальні товариства: «Мурло», «Мурка», «КВД» («Куди вітер дує») та інші.

Процес реформування правового виховання та соціалізації підлітків дуже ускладнювався тим, що на початку 1920-х рр. ще не була до кінця затверджена радянська система цінностей і норм поведінки, а соціальні очікування від нової влади з часом нівелювалися. Суспільству потрібно було шляхом спроб та помилок узаконити нові правила соціального життя. Молоде покоління, як найбільш активний, прогресивний, мобільний та відкритий прошарок соціуму, дуже гостро реагувало на соціальні трансформації суспільства і колізії навколишнього середовища. Наростав процес формування в підлітків різноманітних механізмів як пристосування, так і відторгнення нових умов суспільного життя. На фоні змін та «вседозволеності» почалися великі відхилення в повсякденності підліткової субкультури. Причинами такої поведінки, зневіри стала дезорієнтація молоді різними популістичними заявами та невіправданими прогнозами, перебільшеними оцінками комуністичних лідерів і пропагандистів. Відтак, молоді люди, шукаючи правду і справедливості, знаходили себе в екстравагантних образах повсякденності.

Якщо в дорадянські часи стримувальною силою виступали вірування в Бога та кара за гріхи після смерті, то в досліджуваний час від старих правил моралі і совісті не залишилось і сліду, а нові ще не були створені у правовому комуністичному вихованні підлітків і соціальній роботі.

На причини розвитку нігілістичних рухів та практик серед підлітків також впливала неможливість багатьох прошарків молодого покоління адаптуватися до суспільних змін та знайти себе в «новому комуністичному режимі». Частина молодих людей «режим» відсторонював від суспільства, залишивши їх осторонь комуністичних рухів. Наприклад, представники дрібнобуржуазних прошарків суспільства вважалися шкідливими для розвитку комуністичного майбутнього та не змогли знайти собі місця у процесі соціалістичного будівництва.

Новий побут життя проник у сферу особистого життя підлітків і впливав на вільність та розбещеність інтимного життя, кохання, сексуальної поведінки. Унаслідок цього великою

проблемою стало збільшення небажаних вагітностей та абортів, згвалтувань, сексуальних домагань.

Тому більшовики поспішили кардинально скоро розв'язати це питання, заборонити абсолютно все, що могло якимось чином заважати комуністичному суспільству. Наприкінці 1920-х рр. поволі почали повертатися сімейні цінності. У суспільну практику входили політичні суди не тільки над фізичними особами, які ганьблять партію, а й навіть над творами літератури та мистецтва, що висвітлювали відверті сторони статевого життя. Такі твори не тільки заборонялися, а й вилучалися з обігу.

Відповідно, необхідність соціалізації неповнолітніх стала головним завданням країни. Уряд поширював державну систему соціального захисту підлітків, яка передбачала їхнє навчання, виховання та перевиховання, належну трудову і професійну орієнтацію. Окрема система виховання створювалася для фізично неповноцінних і розумово відсталих дітей, допомогу нужденним дітям [7].

Особливостями профілактики правового нігілізму на шляху до соціалізації підлітків в Україні протягом 1920-х рр. були:

- становлення шкільної освіти, що обумовлювалося сукупністю таких передумов: законодавчими актами загальнодержавного та регіонального значення, матеріальними труднощами, упровадженням трудового виховання, недолугим кадровим забезпеченням;

- формування мережі дитячих установ (дитячі будинки, школи-комуни, установи для дефективних дітей, будинки дитини, дитячі розподільники, установи примусового виховання, дитячі юридичні консультації, комісії у справах неповнолітніх, дитячі інспекції тощо);

- створення молодіжної та підліткової культури в асоціальному (у групах девіантних підлітків: бандах, «малинах», «блатняках», групуваннях злочинців під керівництвом «авторитетів» та «ворів у законі», «сходках» та різних груп безхатченків. Особлива увага приділялася безпритульним, бо саме вони, знаходячись у важкому матеріальному становищі, вимушено ставали на шлях злочинності) та просоціальному

(у вигляді шкільної, піонерської та комсомольської організації) вигляді [7, с. 10].

Так, протягом досліджуваного періоду відбувалося формування системи виховних закладів для неповнолітніх правопорушників, яка спромоглася дати можливість більш конкретизовано підійти до їхнього виправлення та перевиховання [15].

Стан більшості виховних закладів був незадовільним. Найгірше становище закладів було на початку 1920-х рр., оскільки система боротьби з безпритульністю остаточно ще не були налагоджена. Серед вихованців були високі показники смертності; гострою була проблема матеріального забезпечення виховних закладів [7]. Ці обставини змушували підлітків полишати виховні заклади, шукаючи «кращої долі» на вулиці, нерідко знову порушуючи законодавство.

Розв'язанню проблеми правового нігілізму в освітній та соціальній діяльності з дітьми в дитячих закладах заважали такі негативні елементи, як: невідповідність виховної роботи кінцевій меті, велика плінність педагогічного персоналу (у деяких дитячих будинках – до 35 % на рік), спільне розміщення дітей різного віку в дитячих закладах, недостатня сформованість системи дитячих будинків тощо [5].

Підготовка до роботи в дитячих будинках здійснювалася на трирічних педагогічних курсах і факультетах соціального виховання інститутів народної освіти [10].

Робота в напрямку боротьби з правовим нігілізмом та демаргіналізацією серед підлітків відбувалася шляхом навчання та виховання. Дуже важко вдавалося організовувати процес навчання безпритульних дітей, оскільки він потребував значних сил; багато безпритульників не тільки були неписьменними, а й складала міцний кримінальний прошарок суспільства. Суттєвою складністю в роботі з такими дітьми виявилися їхні кримінальні традиції, що виражалися в поведінці та спілкуванні не тільки з ровесниками, а й з викладачами. З метою викорінення правового нігілізму педагоги старалися передати дітям життєво необхідні знання з суспільствознавства, гігієни, проводили уроки вивчення права, на яких розкривалася важливість дотримання норм чинного законодавства [5].

Особливу увагу в досліджуваній період слід приділити концепції видатного педагога А. С. Макаренка. У його методиці немає зіставлення періоду виправлення і періоду виконання покарання, оскільки засуджені в системі виконання кримінального покарання проходять навчання в робітничих факультетах, а в літній період повертаються до колонії до інших колоністів, вільно працюючи на землі. Також, на думку А. С. Макаренка, свою актуальність у цій системі втрачає охорона та будівлі засуджених, оскільки втеча з виправної установи не могла вважатися порушенням режиму за умови повернення колоніста до колонії; також втрачають свою значущість і всі заходи безпеки, позбавлення побачень з рідними тощо. Усе це виражається в тому, що педагогічна система А. С. Макаренка будується на педагогіці довіри, повернення особистості до якісного життя, а не її руйнування і пригнічення. Тобто це педагогіка співпраці педагога і неповнолітнього правопорушника, а не їх протистояння, а отже, самій проблемі виникнення і поширення правового нігілізму немає місця [8].

Висновки. Історико-теоретичне дослідження особливостей соціалізації підлітків показало, що в системі шкільної освіти і виховання поняття «соціалізація» не використовувалося в педагогіці того часу. Наукова інтерпретація дозволила як основне поняття використовувати соціалізацію як взаємодію індивіда з іншими індивідами в системі суспільних соціальних відносин з урахуванням досвіду колишніх поколінь у процесі розвитку та самореалізації індивіда в суспільстві.

За весь час існування радянської влади ніхто детально не задумувався про причини виникнення та зростання маргінальних, нонконформістських та інших асоціальних виявів нігілістичного спрямування молодіжних угруповань підлітків, які неготові дотримуватися дореволюційних традицій і з часом розчарувались у комуністичній ідеології та політиці більшовиків. Це значно поглибило проблеми соціалізації підлітків, формування їхніх цінностей, що спричинило загострення проблеми правового нігілізму.

Надскладні процеси розвитку правової самобутності радянського суспільства впродовж досліджуваного періоду ви-

явилися в поведінці молодого покоління, змушуючи молодь шукати різні соціальні способи адаптації до соціальних змін. Молодь неусвідомлено заперечувала практично всі цінності колишньої дореволюційної правової культури, почала заперечувати сам феномен сім'ї, вірування, традиційний побут; відбувалися колосальні зміни у звичках і дозвіллі підлітків.

Поширення антагонізму призвело до нігілізму у процесі формування нових цінностей. В умовах несформованої правової культури популістські гасла влади призводили до розчарувань серед молоді, яка знаходила себе у правовій контркультурі, розчарувань, пов'язаних з обіцянками ідеологів та наявним побутом повсякденного життя. Це виявилось у правовому нігілізмі, аморальній поведінці, розмовному «сленгу», агресії до відчужених прошарків суспільства. Підґрунтям виникнення таких поведінкових практик підлітків також було явне розходження «слова з ділом» ідеологів, педагогів та чиновників радянської епохи. Зазначені проблеми не вдалось усунути до кінця існування радянської влади в Україні.

У суспільстві поширена думка, що правовий нігілізм є ментальною проблемою українського соціуму, оскільки у країні відсутні стійкі традиції поваги до закону, а правова культура та правова свідомість знаходяться у стадії зародження. Однією з головних причин поширення правового нігілізму є відсутність належного правового виховання молодого покоління. Підлітки найбільш чутливо реагують не на право, а на несправедливість та негативні наслідки кризового стану змін у суспільстві. Ця обставина обумовлена тим, що в підлітковому «перехідному» віці формується особистість, накопичується як негативний, так і позитивний досвід життя. Сучасне молоде покоління зростає в новому суспільстві, у просторі глобального технологічного прогресу. При цьому багато духовних і моральних досягнень колишніх поколінь з часом втрачаються. Поширюється дитяча самотність та негативний вплив аморальних сайтів інтернету, назріває підліткова проблема вжитися в колективі, а відтак – прогресує підліткова злочинність. З огляду на це нагального практичного розв'язання потребують питання педагогічних засобів формування громадянського

оптимізму, законослухняності, збереження найкращих традицій морального і правового виховання, уникнення насилля в підліткових субкультурах та маргінальних угрупованнях тощо.

Зміст процесу соціалізації неповнолітніх у суспільстві визначається соціальним та культурним навколишнім середовищем проживання підлітків, залежить від їх цілеспрямованого виховання і власного життєвого досвіду.

Ця стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективним вважаємо дослідження питань профілактики правового нігілізму серед підлітків у сучасних умовах і розкриття причин його існування сьогодні.

Список використаних джерел

1. Бабенко Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава : ТОВ АСМІ, 2014. 549 с.
2. Бойко О. Економічний тиск як один з елементів антицерковної політики радянської влади в Україні у 20–30-х рр. ХХ століття. *Ковчег* : наук. зб. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2012. № 6: Насилля влади проти свободи сумління. С. 320–336.
3. Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920–1930-х років: соціальний вимір. *Проблеми історії України: факти судження, пошуки* : зб. наук. праць. Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. Вип. 12. С. 234–256.
4. Анатольєва О. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003.
5. Виноградова-Бондаренко В. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2001. 22 с.
6. Зінченко А. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Одеса : 2002. 17 с.
7. Парашевіна О. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ століття в Україні : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ : 2005. 19 с.
8. Любар О., Стельмахович М, Федоренко Д. Педагогічна діяльність А. С. Макаренка. *Історія української школи і педагогіки*. Київ : Знання, 2003. С. 358–367.

9. Олянич Л. В. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924–1936 рр.): організаційний статус, структура та функції : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2008. 18 с.

10. Штефан Л. А. Питання підготовки соціальних працівників в Україні у 20–30-ті рр. ХХ ст. *Вісник Житомирського педагогічного університету* : зб. наук. праць. Житомир : 2000. Вип. 6. С. 121–125.

11. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 24–25.

12. Екстракт 150 : у 2 ч. / упоряд. Н. Тисячна, О. Решетиллова ; за заг. ред. Л. Івшиної. Київ, 2009. Ч. 2. 576 с.

13. Загальна теорія держави і права / А. Колодій, В. Копейчиков, С. Лисенков та ін. ; за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 485 с.

14. Кравець В. Історія класичної та зарубіжної педагогіки та шкільництва. Тернопіль, 1996. С. 38–44, 88–93.

15. Смолій В. Енциклопедія історії України : у 10 т./ редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ : Наукова думка, 2019. Т. 2. 842 с.

16. Корнієнко О. Книга Пам'яті Сумської області : у 3 т. Суми : Ярославна, 2007. Т. II: Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог втрачених святинь. С. 12.

17. Іоаніді А., А. Бондаренко. Народ про релігію. Українська народна антирелігійна творчість. Київ : Політвидав України, 1984. 254 с.

18. Смолій В. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1. С. 214.

References

1. Babenko, L. L. (2014), *Soviet state security bodies in the system of relations between the state and the Orthodox Church in Ukraine (1918 – mid 1950s)*, TOV ASMI, Poltava.

2. Boiko, O. (2012), "Economic pressure as one of the elements of anti-church policy of the Soviet authorities in Ukraine in the 1920s and 1930s", *Ark*, Vol. 6, pp. 333–334.

3. Kyrydon, A. (2004), "State-church relations in Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s: the social dimension", *Problems of the history of Ukraine: judgment facts, searches*, Vol. 12, pp. 234–256.

4. Anatolyeva, O. I. (2003), *Legal regulation of combating homelessness, neglect and juvenile delinquency in the USSR in the 1920s*, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv.

5. Vynogradova-Bondarenko, V. E. (2001), *Education of homeless children in Ukraine in the 1920s*, Institute of Pedagogy of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv.

6. Zinchenko, A. G. (2002), *Child homelessness in Soviet Ukraine in the 1920s – the first half of the 1930s*, Odessa State Polytechnic University, Odessa.
7. Parashchevina, O. S. (2005), *The role of the public education system in overcoming child homelessness in the 1920s – the first half of the 1930s in Ukraine*, Dnipropetrovsk State Agrarian University, Dnipropetrovsk.
8. Lubar, O. O., Stelmakhovich, M. G., and Fedorenko, D. T. (2003), *History of Ukrainian school and pedagogy*, Knowledge, Kyiv.
9. Olianych, L. V. (2008), *Creation and activity of the All-Ukrainian Society “Friends of Children” (1924–1936): organizational status, structure and functions*, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
10. Shtefan, L. A. (2000), "The issue of training social workers in Ukraine in the 1920s-1930s", *Bulletin of Zhytomyr Pedagogical University*, Vol. 6, pp. 121–125.
11. Holosichenko, I. (2005), "Legal awareness and legal culture in the development of the Ukrainian state", *Ukrainian Law*, Vol. 4, pp. 24–25.
12. Ivshyna, L. (Ed.) et al. (2009), *Extract 150*, In two parts, Part 2, Kyiv.
13. Kopeichykov, V. V. (Ed.) et al. (2002), *General theory of the state and law*, Yurinkom Inter, Kyiv.
14. Kravets, V. P. (1996), *History of classical and foreign pedagogy and schooling*, Ternopil.
15. Smoliy, V. A. (Ed.) et al. (2003), *Encyclopedia of the history of Ukraine*, Scientific Thought, Kyiv, Vol. 1.
16. Kornienko, O. (2007), *Book of Memory of the Sumy region, Iaroslavna*, Sumy, Vol. 2.
17. Ioanidi, A., and Bondarenko, A. (1984), *People about religion. Ukrainian folk anti-religious creativity*, Political Publisher of Ukraine, Kyiv.
18. Smoliy, V. A. (Ed.) et al. (2019), *Encyclopedia of the history of Ukraine*, Scientific Thought, Kyiv, Vol. 2.